

O'ZBEK FILOLOGIYASI VA UNING RIVOJLANISHI

Yulanova Nargiza Davlatovna

Gayubova Komila Anvarovna

Katta o'qituvchi, Muhammad al Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18919739>

Annotatsiya: O'zbek filologiyasi Markaziy Osiyodagi lingvistik va adabiy tadqiqotlarning muhim sohalaridan biridir. U o'zbek tilini, uning tarixi, grammatikasi, lug'ati, lahjalari, adabiyoti va madaniy merosini o'rganadi. O'zbek filologiyasining rivojlanishi bir necha tarixiy bosqichlardan o'tdi, ilk turkiy yozma yodgorliklardan tortib, XXI asrning zamonaviy ilmiy lingvistik tadqiqotlarigacha. Ushbu dissertatsiyada o'zbek filologiyasining tarixiy evolyutsiyasi, uning asosiy ilmiy yo'nalishlari, taniqli olimlarning hissalar va globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida uning rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'zbek filologiyasi, o'zbek tili, tilshunoslik, adabiyot, turkiyshunoslik, Alisher Navoiy, o'zbek lahjalari, filologik tadqiqotlar.

Filologiya - bu til va adabiyotni millat tarixi, madaniyati va dunyoqarashining aksi sifatida o'rganadigan fan. O'zbek filologiyasi o'zbek tili va adabiyotiga e'tibor qaratadi, ularning tuzilishi, rivojlanishi va jamiyatdagi rolini o'rganadi.

O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, asrlarga borib taqaladigan boy adabiy an'anaga ega. O'zbek filologiyasi milliy o'ziga xoslikni saqlash, mumtoz adabiy merosni o'rganish va zamonaviy tilshunoslik fanini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadlari:

- O'zbek filologiyasining tarixiy rivojlanishini tahlil qilish;
- Uning evolyutsiyasining asosiy bosqichlarini o'rganish;
- Asosiy olimlar va ularning hissalarini aniqlash;
- O'zbek filologiyasining zamonaviy tendentsiyalari va kelajakdagi istiqbollarini o'rganish.

O'zbek filologiyasining kelib chiqishi

O'zbek filologiyasining ildizlari qadimgi turkiy yozma yodgorliklarga borib taqaladi. Turkiy tilshunoslik merosining eng qadimgi manbalaridan biri bu ilk turkiy tillar haqida qimmatli ma'lumotlar beradigan **Orxon-Yenisey** yozuvlaridir.

O'rta asrlar davrida olimlar turkiy tillarni ilmiy jihatdan tahlil qila boshladilar. Turkiy filologiyaning rivojlanishidagi muhim bosqich XI asrda **Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu Lug'otit Turk"** asari bo'ldi. Bu asar turkiy tillarning birinchi keng qamrovli lug'ati hisoblanadi va qimmatli lingvistik va etnografik ma'lumotlarni taqdim etadi.

Yana bir muhim shaxs **Yusuf Xos Hojib** bo'lib, uning **"Qutadg'u Bilig"** asari turkiy adabiy tili va falsafiy tafakkurining rivojlanishiga hissa qo'shgan.

Bu asarlar o'zbek filologiyasining kelajakdagi rivojlanishi uchun poydevor qo'ydi.

Klassik davr va Alisher Navoiyning roli

O'zbek filologiyasining klassik davri XV asrning buyuk shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi Alisher Navoiyning ijodi bilan chambarchas bog'liq.

Navoiy turkiy (Chig'atoy) tilining adabiy til sifatidagi obro'sini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynadi. Uning asarlari turkiy tillardan murakkab adabiy ifoda uchun foydalanish mumkinligini ko'rsatdi.

Uning eng muhim filologik asarlaridan biri “Muhokamat al-Lugʻatayn” boʻlib, unda Navoiy turkiy va fors tillarini taqqoslab, turkiy tilning boyligi va ifodali kuchini himoya qilgan.

Navoiyning oʻzbek filologiyasiga qoʻshgan hissasi quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- Chigʻatoy adabiy tilining rivojlanishi
- Boy adabiy lugʻatni yaratish
- Turkiy lingvistik oʻziga xoslikni targʻib qilish
- Keyingi lingvistik va adabiy tadqiqotlarga taʼsiri

Uning asarlari bugungi kunda oʻzbek filologiyasida markaziy tadqiqot obyekti boʻlib qolmoqda.

XIX–XX asrlarda oʻzbek filologiyasining rivojlanishi

XIX va XX asr boshlarida zamonaviy taʼlim va akademik tadqiqotlarning paydo boʻlishi tufayli oʻzbek filologiyasi yangi bosqichga koʻtarildi.

Koʻplab olimlar oʻzbek tilining tuzilishi va tarixini oʻrganishni boshladilar. Eng nufuzli tadqiqotchilar qatorida quyidagilar bor edi:

- Abdurauf Fitrat
- Abdulla Qodiriy
- Sadriddin Ayniy

Ular oʻzbek adabiy tilini modernizatsiya qilishga hissa qoʻshdilar va milliy adabiyot va tilshunoslik anʼanalarini oʻrganishni rivojlantirdilar.

Sovet davrida oʻzbek filologiyasi akademik fan sifatida rivojlandi. Tilshunoslar grammatika, fonetika, leksikologiya va dialektologiya boʻyicha tizimli tadqiqotlar olib borishdi. Universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari oʻzbek tili va adabiyotiga bagʻishlangan kafedralar tashkil etdilar.

Bu davrning muhim yutuqlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- Oʻzbek tilining ilmiy grammatikasini yaratish
- Tushuntirish lugʻatlarini tuzish
- Oʻzbek lahjalarini oʻrganish
- Adabiy tanqidning rivojlanishi

Zamonaviy oʻzbek filologiyasi

Bugungi kunda oʻzbek filologiyasi globallashuv, texnologik taraqqiyot va madaniy almashinuvga javoban rivojlanishda davom etmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar bir nechta yoʻnalishlarga qaratilgan:

Lingvistik tadqiqotlar

Tadqiqotchilar oʻzbek tilining fonetikasi, morfologiyasi, sintaksisi, semantikasi va sotsiolingvistikasini tahlil qiladilar.

Adabiyotshunoslik

Olimlar klassik va zamonaviy oʻzbek adabiyotini, jumladan, qiyosiy adabiy tahlil va tarjimashunoslikni oʻrganadilar.

Dialektologiya

Mintaqaviy lahjalarini oʻrganish lingvistik xilma-xillikni saqlashga yordam beradi va tilning tarixiy rivojlanishi haqida tushuncha beradi.

Raqamli filologiya

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan tadqiqotlar va til oʻrganishni qoʻllab-quvvatlash uchun elektron korpuslar, onlayn lugʻatlar va lingvistik maʼlumotlar bazalari yaratilmoqda.

Universitetlar va ilmiy-tadqiqot muassasalari o'zbek filologiyasini rivojlantirish va yangi mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbek filologiyasining milliy madaniyatdagi ahamiyati

O'zbek filologiyasi o'zbek xalqining madaniy va ma'naviy merosini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu quyidagilarga yordam beradi:

- Milliy tilni himoya qilish va rivojlantirish
- Klassik adabiy asarlarni o'rganish
- Madaniy o'ziga xoslikni targ'ib qilish
- Tilshunoslar va olimlarning yangi avlodlarini tarbiyalash

Filologik tadqiqotlar o'zbek adabiyoti va madaniyatining xalqaro miqyosda tan olinishiga ham hissa qo'shadi.

Qiyinchiliklar va kelajakdagi istiqbollar

Sezilarli yutuqlarga qaramay, o'zbek filologiyasi bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda:

- Tadqiqotlarning xalqaro miqyosda ko'rinishi cheklangan
- Ko'proq raqamli lingvistik resurslarga ehtiyoj
- O'zbek adabiyotining jahon tillariga yetarlicha tarjima qilinmasligi

Biroq, istiqbolli imkoniyatlar mavjud:

- Raqamli lingvistik ma'lumotlar bazalarini rivojlantirish
- Xalqaro hamkorlikning kuchayishi
- Xorijiy universitetlarda o'zbekshunoslikni kengaytirish

O'zbek filologiyasining kelajagi an'anaviy ilmiy tadqiqotlarni zamonaviy texnologiyalar va global akademik hamkorlik bilan integratsiyalashga bog'liq.

Xulosa

O'zbek filologiyasi o'zbek xalqining lingvistik va madaniy rivojlanishini aks ettiruvchi uzoq va boy tarixga ega. Ilk turkiy yozuvlardan tortib zamonaviy lingvistik tadqiqotlargacha, o'zbek filologiyasi keng qamrovli ilmiy fanga aylandi.

Alisher Navoiy va undan keyingi tilshunoslar kabi buyuk olimlarning hissasi o'zbek tili va adabiyotini o'rganishni shakllantirdi. Bugungi kunda o'zbek filologiyasi rivojlanishda davom etmoqda, milliy merosni saqlash va madaniy muloqotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Keyingi tadqiqotlar va xalqaro hamkorlik o'zbek filologiyasining doimiy o'sishi va global miqyosda tan olinishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Navoiy, A. Muhokamat al-Lug'atayn.
2. Qoshg'ariy, M. Devonu Lug'otit Turk.
3. Reshetov V., Shoabdurahmonov S. O'zbek dialektologiyasi.
4. Kononov A. O'zbek tili grammatikasi.
5. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi.
6. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
7. Abdurahmonov G. O'zbek adabiy tili tarixi.